

MATTI PIISPA

ALKOHOLI JA TUPAKKA SUOMALAISESSA MIELIPIDEILMASTOSSA

Alkoholin käyttö ja tupakointi ovat sekä elämäntavallisesti että poliittisesti hyvin samantlaisia ilmiöitä. Molemmat ovat jo kauan olleet länsimaissa laillista ja hyväksyttyä tapakulttuuria (vrt. huumeiden käyttö). Niillä on vakiintunut paikka ”vapauden valtakunnassa”, ne kuuluvat elämänpäiiriin, jossa aikuisella yksilöllä on oikeus tehdä valintoja itse parhaaksi katsomallaan tavalla. Ne ovat mielihyvän lähteitä, jotka usein korostavat jotain muutenkin nautinnollista tai levollista tilannetta. Jo kauan on toisaalta tiedetty myös se, että alkoholin käyttö ja tupakointi eivät ole vaarattomia tapoja, vaan ne aiheuttavat riippuvuutta ja monenlaisia terveydellisiä, sosiaalisia ja taloudellisia haittoja. Tämän johdosta – valtiontaloudellisten syiden lisäksi – julkinen valta on ottanut oikeudekseen säädellä niitä mm. rajoittamalla alkoholin ja tupakan tuotantoa ja kauppaa, muuttamalla niiden hintoja ja valistamalla niiden kulutukseen liittyvistä haitoista.

Alkoholin käytön ja tupakoinnin kaksoisluonne toisaalta osana vapauden valtakuntaa, toisaalta haittoja ja riippuvuutta aiheuttavina tapoina on virittänyt loputtoman keskustelun julkisen sääntelyn oikeutuksesta: voiko ja saako julkinen valta toimenpiteillään puuttua yksilöiden elintapavalintoihin, vaikka ne aiheuttaisivatkin ongelmia sekä yksilöille että yhteiskunnalle. Keskeinen strategiavalinta tapahtuu rajoittavan politiikan ja valistavan politiikan välillä: missä määrin ihmisiä on *estettävä* käyttäytymästä haitallisesti ja missä määrin heitä voidaan *kasvattaa* käyttäytymään haitattomasti.

VALISTUKSEN SUOSIO

Kun olen analysoinut lehdistössä käytyä keskustelua, mielipideilmaston peruspiirteeksi on paljastunut valistusmyönteisyys: sekä alkoholin käyttöön että tupakointiin liittyvien ongelmien ensisijaiseksi ratkaisuksi on toistuvasti tarjottu valistus- ja kasvatustyötä ja siten toteutuvaa tapakulttuurin sivistymistä (vrt. Törrönen 1995, 317). Käsitykseni on se, että kun joukkotiedotuksessa puhutaan valituksesta tai terveyskasvatuksesta, niitä käytetään yleiskäsitteinä, joilla tarkoitetaan paitsi joukkoviestinnän keinoja käyttävää valistustyötä myös ryhmäkohtaista opetustyötä ja yksilökohtaista neuvontatyötä (tästä strategioitten erottelusta ks. Nupponen & al. 1991, 16). Useimmiten valistus ymmärretään tiedon jakamiseksi ja lisäämiseksi (vrt. Pietilä 1996, 60), ja olennaisimpana kohderyhmänä pidetään nuorisoa: siihen suunnatulla valitksella voidaan ennalta ehkäistä haitallisten juomatapojen ja tupakointitapojen kehittymistä.

Näiden yhteisten perusajatusten ohella alkoholivalitusta ja tupakkavalitusta koskevissa kannanotoissa on myös yksi tärkeä ero. Alkoholivalituksen sisällöksi nähdään sekä haittainformaation jakaminen että tapakasvatus ja niiden tavoitteeksi asetetaan suomalaisten humalahakuisen juomatavan sivistäminen. Artikkelissani Suomen sanomalehdistön alkoholikirjoittelun linjat 1951–1978 (Piispa 1981b) kirjoitan, että lehdistökannanottojen mukaan ”kasvatus- ja valistustyön painopisteen tuli olla alkoholitiedouden tarjoamisessa ja alkoholin kohtuullisten käyttötapojen opet-

tamisessa". Tupakkavalistuksen tehtäväksi sen sijaan asetetaan lähes aina haittainformaation jakaminen ja tavoitteeksi tupakoinnin vähentäminen; tutkimissani lehtiaineistoissa tapakasvatusta tupakointiongelmien ratkaisuksi tarjonneet kannanotot olivat varsin harvinaisia (ks. Piispa 1995, 63–66). Tämä ero valistuskannanotoissa heijastaa eroa alkoholin käytön ja tupakoinnin kulttuurisessa asemassa. Palaan asiaan tuonnempana.

Miksi julkisuus suosittelee alkoholi- ja tupakkaongelmien ratkaisuksi niin herkästi juuri valistusta? Monissa lehtikirjoituksissa toimittajat itse tarjoavat suosion selitykseksi sitä, että valistus on käytännössä osoittautunut toimivaksi keinoksi ja todella vaikuttanut suomalaisten elintapoihin. Varsinkin tupakointikulttuuri on muuttunut viime vuosikymmenten aikana suuresti: kansalaiset ovat hyvin tietoisia tupakoinnin terveyshaitoista, tupakointi on selvästi vähentynyt, tupakoijat eivät enää pidä tapaansa itsestään selvänä kansalaisoikeutena vaan ottavat tupakoimattomat entistä paremmin huomioon (esim. kotien savuttomuus ja parveketupakointi), savuttomat tilat, kuten työpaikat, liikennevälineet, hotellihuoneet ja ravintolat, ovat lisääntyneet.

Helsingin Sanomien toimittaja Ilkka Malmberg osoitti uuden tupakkalain voimaantulon yhteydessä julkaistussa kirjoituksessaan (1.3.1995) muutosten suuruuden palauttamalla elävästi mieleen, kuinka toisenlainen tupakointikulttuuri oli vielä vähän aikaa sitten:

"Jos nykyaikana vieras pistäisi lapsiperheen keskellä kysymättä tupakaksi, olisi se suunnilleen sama kuin hän olisi 1960-luvulla sylkäissyt lattialle. Niihin aikoihin lapset saivat tottua tupakoiviin aikuisiin...

"Linja-autoissa oli takaosa varattu tupakoiville. Välissä oli vähäinen lasisuojaus, joka ei millään lailla estänyt tupakansavua kulkeutumasta koko matkustamoon...

"Televiiossa vedettiin tupakkaa ruutu sinisenä. Paavo Salmensuu sohi piipullaan sääkarttaa ja teki meihin älykkään ja miettelään vaikutuksen.

"Television vaalipaneelissa saattoi hyvin panna röökiksi, eikä tarvinnut pelätä imagonsa puolesta."

Muutokset suomalaisten alkoholikulttuurissa

eivät ole yhtä selviä, ja alan tutkijoilla onkin tapana korostaa, että humalahakuiset juomatapamme, kuten juomatavat yleensäkin, muuttuvat vain hyvin hitaasti (ks. esim. Metso & Simpura 1997). Ainakin 1980-luvun lopulta lähtien lehdistössä on kuitenkin esiintynyt mielipiteitä, joiden mukaan varsinkin pääkaupunkiseudun uusi keskiluokka on oppinut "eurooppalaiset", hillityt juomatavat, eikä alkoholin käyttöä siksi enää voida pitää yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa (ks. Piispa 1991, 10–11).

Minua valistuksen suosiota valistuksen vaikutuksilla selittävä argumentti ei vakuuta. Myönnän toki, että sekä tupakointikulttuurissa että alkoholikulttuurissa on tapahtunut muutoksia, mutta ovatko ne lainkaan valistuksen ansiota? Voidaan esimerkiksi väittää, että tupakointitapojen ja juomatapojen kehitys on vain seurannut yhteiskunnan yleistä muuttumista, kuten koulutus- ja sivistystason kohoamista, ammattirakenteen muutosta, kaupungistumista ja (myöhäis)modernille yhteiskunnalle ominaisten elämäntapojen muodostumista. Valistuksen vaikutusmahdollisuuksien rajallisuus on osoitettu lukuisissa tutkimuksissa, ja Suomessakin on käyty kriittistä keskustelua valistuksen sisällöstä ja keinoista (ks. esim. Partanen & Parviainen 1979; Hemánus & al. 1987; Karisto 1991; Edwards & al. 1996, 171–188).

Itse ajattelen niin, että valistus on kyllä myötävaikuttanut elintapojen muutoksiin, ollut yksi osatekijä laajemmassa kulttuurisen muutoksen prosessissa (ks. Piispa 1995, 69–70), mutta sen merkitystä ei tule liioitella. Tärkeimpänä valistuspuheen yleisyyttä selittävänä tekijänä pidän sitä, että valistusta suosiva ajattelutapa on hyvin luonnollinen, suorastaan itsestään selvä, yhteiskunnassa, jonka perusarvoja ovat yksilön vapaus ja valintojen moninaisuus. Valistuksen koetaan jättävän tilaa kansalaisten omalle harkintavallalle: se varoittaa tupakoinnin ja alkoholin käytön vaaroista, mutta jättää varsinaisen valinnan, tupakoinnista ja alkoholin käytöstä päättämisen, yksilölle itselleen; se "antaa yksilölle ti-

laa osoittaa itse kyvykkyyttä, vastuuta ja harkintaa, se kohtelee yksilöä aikuisena, täysivaltaisena kansalaisena” (Piispa 1995, 67; vrt. Sulkusen [1994 ja 1997] ajatukset varsinkin ns. uuden keskiluokan piirissä vallitsevasta suvereenin, autonomisen ja kyvykkään yksilön identiteetistä, johon kuuluu kaikenlaisen ”holhouksen” vastustaminen suvereeniteetin loukkauksena).

Ajattelutavan ja julkisuuden valistussuosittelun taustalla näyttää olevan klassisen liberalismin viitekehys: valistusta pidetään oikeutettuna toimintana, koska siinä ei ole kyse pakottamisesta eikä holhoamisesta, vaan tiedottamisesta ja varoittamisesta ja koska tupakoijan ja alkoholin käyttäjän ei voida olettaa haluavan jäädä tietämättömäksi nautintoihinsa sisältyvistä riskeistä. Mikäli tupakoijat ja alkoholin käyttäjät valistusta saatuaankin haluavat harjoittaa tapaansa, ”heitä ei saa siitä estää, elleivät he ole vaarassa aiheuttaa vahinkoa muille ihmisille tai elleivät he syystä tai toisesta ole tilapäisesti kykenemättömiä tekemään rationaalisia päätöksiä” (Häyry & al. 1987, 308).

Toinen tärkeä valistuksen suosiota selittävä tekijä on se, että valistuksen idean ja käytännön koetaan vastaavan sen kohteena olevien ongelmien kulttuurista luonnetta. Tupakointi- ja alkoholi-ongelmien ajatellaan viime kädessä olevan sivistyksen puutetta, ja niiden uskotaan lievittyvän ja poistuvan vain sivistystä lisäämällä. Niinpä katse kääntyy valistukseen: se vetoaa yksilön tietoisuuteen ja ymmärrykseen ja auttaa reflektoimaan ja purkamaan haitallisia tupakointi- ja juomatapoja ylläpitäviä kulttuurisia kytkentöjä.

Näin muotoiltuna julkisuuden alkoholi- ja tupakkavalistukseen kohdistamat odotukset paljastuvat osaksi suurta suomalaista kansansivistysohjelmaa. Vastaavanlaisia sivistämisajatuksia on esitetty esimerkiksi taide- ja kulttuuripoliittisessa kirjoittelussa: kansansivistävien rivien kulttuuriharrastuksia ja taidemakua on kultivoitava, heitä on opastettava korkeakulttuurisen kirjallisuuden ja taiteen pariin (ks. Hurri 1993). Pertti Alasuutarin

mukaan tällainen kansansivistysajatus ei ole ollut vain julkisuuspuhetta vaan keskeinen osa suomalaisen kansallisvaltion kulttuurista järjestelmää. ”Sen kautta on ensinnäkin kuvattu suomalaista rahvasta ja suomalaisuutta tavalla, joka on toiminut sekä sivistystyön tehtävämäärittelynä että perusteluna” (Alasuutari 1996, 228). Kuva kansasta on ollut sivistyskansan ihanteen peilikuva: suomalainen on sivistymätön, maaseudulla asuva tai sieltä vastikään kaupunkielämään siirtynyt metsäläinen. Suomalaisuutta näin kuvattaessa on samalla ”tultu tuottaneeksi sellainen sivistyneen puhujan ja toimijan asema, joka on rahvaan yläpuolella ja jota voidaan tavoitella” (Alasuutari 1996, 228; ks. myös Peltonen 1988, 75–87).

Tästä näkökulmasta katsottuna alkoholi- ja tupakkapoliittisen lehtikirjoittelun valistussuosittelun taustalla on siis eliitin ja rahvaan vastakkainasettelu, jossa suosittelijat – sitä välttämättä itse tiedostamatta – samastavat itsensä alkoholinkäyttö- ja tupakointitavoitetaan sivistyneeseen eliittiin, mutta pitävät suomalaisia yleensä valistuksen tarpeessa olevana sivistymättömänä rahvaana (vrt. puhe ”suomalaisesta viinapäästä”, ks. Peltonen 1988, 13–36 ja 75–87).

Alasuutarin mukaan kansansivistysajattelun kantavuus ja kannatus alkoi heikentyä 1980-luvulla; varsinkin taiteen ja kulttuurin kentillä dikotomiat hyvä maku/huono maku, ylevä/alhainen ym. ovat menettäneet merkitystään. Alkoholi- ja tupakkapoliittisessa mielipideilmastossa valistuskannanotot ovat kuitenkin edelleen keskeisiä. Esimerkiksi uutta tupakkalakia vuonna 1995 kommentoivissa keskustelussa korostettiin jatkuvan valistustyön merkitystä, ja Suomen sopeuttamisessa alkoholijärjestelmäänsä Euroopan unionin vaatimukseen julkisuus näyttää luottavan nimenomaan alkoholivalistukseen kulutuksen ja ongelmien riistämisen ehkäisijänä. Tämä jatkuvuus on mielestäni osoitus siitä, että alkoholi- ja tupakkavalistuksen suosio ei liity vain kansansivistysperinteeseen vaan myös – ja ennen kaikkea – vielä pidempään ja

laajempaan perinteeseen: liberalistiseen, yksilön vapautta tähdentävään ajatteluun.

ALKOHOLILIBERALISMI

Valistuspuheen ohella toinen alkoholipoliittisen mielipideilmaston kulmakivi on alkoholin myyntijärjestelmään kohdistuva liberaali kritiikki. Se ja valistussuosituksesi esiintyvät usein yhdessä, muodostaen alkoholiliberalismiksi kutsumani argumentaatiostruktuurin. Alkoholiliberalismin ydinajatusten ja taustatekijöiden tarkastelu tarjoaa lisävalaistusta myös valistuksen suosion syihin.

Julkaisussa Raittiuskasvatuksesta alkoholivalistukseen (Piispa 1981a, 17–50; ks. myös Piispa 1981b) olen kuvannut yksityiskohtaisesti, kuinka alkoholiliberalismi murtautui läpi lehdistökirjoittelussa 1960-luvulla. Keskustan ja vasemmiston lehtien pääkirjoituksissa esiintyi vielä 50-luvulla ja 60-luvun alussa kannanottoja, joissa moraalisiin argumentteihin korostettiin täysraittiuuden ja raittiustyön tärkeyttä ja pelättiin alkoholikaupan liberalisoinnin altistavan uusia väestöpiirejä alkoholin käytölle ja sen haitallisille seurauksille. Raittiuden hyväksi tehtävän työn katsottiin merkitsevän ”koko yhteiskunnan hyvinvoinnin lisääntymistä, kotien eheyden lujittamista ja yksilöiden siveellisen ryhdin kohentamista” (Piispa 1981b, 177; vrt. Alasuutarin [1996] puhe ”moraalitalouden” vaiheesta toisessa tasavallassa). 1960-luvulla keskustan ja vasemmiston lehdetkin alkoivat tukea alkoholilainsäädännön uudistamista, joka salli alkoholimyymälöiden perustamisen myös maaseudulle, toi keskioluet elintarvikeliikkeisiin ja kirjasi alkoholipoliittikan tavoitteeksi kulutuksen vähentämisen sijasta haittojen minimoimisen. Kulutuksen ja haittojen lisääntyminen 70-luvulla ei johtanut liberaalin perusasenteen hylkäämiseen, vaan vain sen tarkistamiseen (tuki Alkon reaalihintapolitiikalle, alkoholikysymyksen jäsentäminen myös kansanterveydellisestä ja kokonaiskulutuksen näkökulmasta). ”Jyrkkien alkoholipoliittisten

toimenpiteiden arvioitiin pikemmin luovan uusia ongelmia kuin edesauttavan vanhojen ratkaisemista ... Erityisesti sitoutumattomat ja oikeistolehdet väittivät mielellään, että keskioluen myynnin palauttaminen Alkon yksinoikeudeksi kirkastaisi alkoholin sädekehää ’kielletynä hedelmänä’ ja johtaisi näin väkevien juomien kulutusosuuden kasvuun, rajumpiin juomatapoihin ja laittomuuksien yleistymiseen” (Piispa 1981b, 181–182).

1980-luvun lopulta lähtien alkoholiliberalismin keskeinen ”tunnus” on ollut mietojen viinien vapauttaminen myytäväksi elintarvikeliikkeissä. Väestön mielipiteitä kartoittaneissa kyselyissä 90-luvulla selvä enemmistö suomalaisista, viime vuosina noin kaksi kolmasosaa, on ollut vapauttamisen kannalla (ks. Ahlström & Österberg 1997, 7–8). Julkisessa keskustelussa vaatimus on saanut vahvasti taloudellisen leiman, koska se on liitetty EU:n pyrkimykseen poistaa vapaan kaupan esteet ja koska kauppiaat ovat kiirehtineet ratkaisua uskoen sen parantavan alan kannattavuutta. Lehtien kannanottojen erittely kuitenkin viittaa siihen, että mielipideilmaston liberaalisuus mietojen viinien myynnin suhteen perustuu pikemmin sosiaaliin ja kulttuurisiin kuin taloudellisiin argumentteihin (vrt. Ahlström & Österberg 1997, 10–11, jossa pohdinta vie väkisin sellaiseen johtopäätökseen, että viinien vapauttamisen kannatus väestön keskuudessa perustuu sen vahvaan symboliseen merkitykseen).

Alkoholiliberalismin keskeiseksi selitykseksi olen nostonut tutkimuksissani sen, että rajoittavan alkoholipoliittikan purkamisen koetaan olevan välttämätön edellytys suomalaisen alkoholikulttuurin kohentumiselle, juomatapojen sivistymiselle ja kohtuullistumiselle. Kiellot ja rajoitukset ovat holhonneet kansalaisia, tuoneet alkoholiin kielletyn hedelmän makeutta ja ruokkineet humalakuista juomista ja törmäilyä; holhouksen purkaminen merkitsee luottamusta yksilön järkeen ja vastuuseen ja vapauttaa kansalaiset kehittämään täysikasvuisen, luontevan suhteen alkoholin käyttöön (ks. esim. Piispa

1981a, 46–47; vrt. Sulkunen 1994, 302–304; Törrönen 1995; Sulkunen 1997, 271). Alkoholiliberalismi on siis, kuten valistustyön korostaminenkin, osa suomalaista ”kansansivistysohjelmaa”.

Tämän perusselityksen lisäksi syitä alkoholiliberalismiin voidaan löytää arkikokemuksestamme. Väitän ensinnäkin, että suomalaiset mieltävät yleensä oman alkoholin käyttönsä ongelmattomaksi – hallituksi, haitattomaksi ja nautinnolliseksi – asiaksi (ks. esim. Simpura 1989); alkoholiongelmat paikannetaan ja ”eristetään” vain suurkuluttajia ja alkoholisteja koskeviksi (vrt. Holmila 1981; Sulkunen 1994, 305; Törrönen 1995). Tiukka alkoholipoliittikka koetaan tällöin helposti kaksinkertaisen perusteettomaksi: ”me kohtuukäyttäjät” emme sitä tarvitse ja ”ne suurkuluttajat” juovat siitä huolimatta. Toinen alkoholipoliittisen sääntelyn vastustamisen peruste on se, että kulutusta rajoittavan, monopolikeskeisen alkoholijärjestelmän katsotaan palvelevan huonosti ja joustamattomasti kansalaisia kuluttajina; esimerkiksi viinien myyminen elintarvikeliikkeissä ja vapaa alkoholimainonta tuote- ja käytötapatietoineen olisivat nykyaikaisempaa kuluttajapalvelua (vrt. Sulkunen 1994, 305). Kuluttaja-näkökulmasta alkoholi ei enää ole moraalisesti latautunut erityishyödyke, vaan kiinteä ja itsestään selvä osa tavaramaailmaa ja elämäntapaa. Kolmanneksi alkoholiliberalismi saa kiittää elinvoimaisuudestaan kritiikkinsä kohdetta, hyvinvointivalttiollista yhteiskunta- ja alkoholipoliittikkaa (sosiaali- ja terveyspalveluita ja päihdehuoltoa): sen ansiosta alkoholiongelmat ja -ongelmaiset eivät ole vakavasti tunkeutuneet häiritsemään ”kunnon kansalaisten” elämää ja mielenrauhaa ja koettelemaan heidän sietokykyään; on siis ollut varaa olla liberaali.

Nämä liberalismi-tulkinnat sisältävät jo argumentteja, jotka viittaavat alkoholikulttuurin ja alkoholipoliittisen järjestelmän ulkopuolelle, esimerkiksi kuluttajuuteen ja hyvinvointipalveluihin. Voidaan – ja on syytä – kuitenkin ottaa askel vielä kauemmaksi ja tarkastella alkoholiliberalismia laajassa yhteis-

kunnallisessa kontekstissa. Tällöin havaitaan, että alkoholiliberalismin läpimurto 60-luvulla oli osa suomalaisen yhteiskunnan yleistä kulttuurista modernisoitumista, jonka myötä arvomme ja asenteemme väljenivät ja vapaamielistyivät (ks. Mäkelä 1976). Tiukka, varsinkin naisia, työväestöä ja maaseudulla asuvia nöyryyttävä alkoholikontrolli (mm. ravintolasäädökset, maaseutu vailla Alkon myymälöitä) oli ristiriidassa esiin murtautuvan tasa-arvoisuuden ja suvaitsevaisuuden hengen kanssa (ks. myös Sulkunen 1995, 412–413). Sitten alkoholipoliittinen liberalismi on ollut Suomessa modernien elämäntapojen ja -arvojen symboli; myös alkoholipoliittikka on kulttuuristen itseilmaisujen kenttä, ja ”esimerkiksi vaatimuksella viinien myymisestä elintarvikeliikkeissä halutaan ilmaista yleensä modernia ja laatu-tietoista elämäntapaa ja arvomaailmaa” (Piispa 1991, 52). Samalla liberalismin sisältö on kuitenkin muuttunut: ”60-lukulaisen”, yksilöiden yhtäläisiä oikeuksia korostavan ajattelun rinnalle (tai jopa tilalle) on tullut kuluttaja-yksilön omaa vapautta, suvereniteettia ja vastuuta korostava ajattelu (ks. Sulkunen 1997, 260–262).

Tästä edelleen yleistäen väitän, että alkoholiliberalismi on itsestään selvä asenne yhteiskunnassa, jonka keskeisiä piirteitä ovat – lukuisista aikakausi-analyyseista tiivistäen ja pelkistäen – *itsevastuullinen yksilöllisyys ja kevyt yhteisöllisyys*.

Itsevastuullisen yksilöllisyyden kehittymisen perustuu yhteiskunnan rakenteessa tapahtuneisiin muutoksiin: elintaso ja koulutustaso ovat kohonneet, ammatillinen ja alueellinen liikkuvuus ovat lisääntyneet, hyvinvointivaltiolliset palvelut ovat helpottaneet jokapäiväisiä uusintamispakkoja. Tämä ”yhteiskunnallinen yksilöllistyminen” (ks. Eräsaari 1995, 175) on tehnyt tilaa henkilökohtaisille elämäntapa- ja elämäntyylihalinnoille ja päätöksille. Ulrich Beck (1995, 36) puhuu ”tiedon ja itsehuottamuksen lisääntymisen kulttuurista”: kun ihmisille avautuu entistä laajempia koulutus- ja uramahdollisuuksia, he ”eivät enää tyydy vain tottelemaan”. Sa-

maan aikaan on tapahtunut ja tapahtuu ”sosiaalista yksilöllistymistä” eli yksilöiden irtautumista vahvoista yhteisöllisistä siteistä ja varmoista kiinnikkeistä (ks. Eräsaari 1995, 175). Traditoiden ja moraaliauktoriteettien sitova ja ohjaava ote ihmisten elämään löytyy, ja yksiselitteiset käyttäytymissäännöt rapautuvat. Sääntöjen seuraamisen tilalle nyky-yhteiskunnassa tulee *valintojen tekeminen*.

”Yksilöt joutuvat lisääntyvässä määrin näkemään, tulkitsemaan ja käsittelemään omina asioinaan ne mahdollisuudet, uhkat ja vaikeat elämäkerralliset valinnat, jotka oli aiemmin mahdollista ratkaista perhe- tai kyläyhteisössä tai tukeutuen yhteiskuntaluokkaan tai -ryhmään” (Beck 1995, 20). ”Yhden tai harvalukuisten auktoriteettien asemesta auktoriteetteja on nyt lukuisia, valintatilanteiden määrä on moninkertaistunut ja valintatilanteet ovat monimutkaistuneet. Yksilöiden moraalinen vastuu on kasvanut, mutta yhteiskunnasta he eivät voi odottaa saavansa aikaisempaa suurempaa tukea. Päinvastoin, vanha varmuus katoaa ja rationaalisten, yksiselitteisin perustein tehtävien ratkaisujen alue supistuu” (Karisto 1994, 232–233).

Kyse on sekä yksilön vapaudesta että yksilöllisyyden pakosta. Yksilöllä ei yksinkertaisesti ole muuta vaihtoehtoa kuin tehdä itse valintoja ja päätöksiä ilman yleispäteviksi koettuja mittapuita ja konstruoida näin elämänsä ja identiteettiään jatkuvan epävarmuuden tilassa (ks. Beck 1995, 27–31; Giddens 1995, 107–108).

Tällaisessa yhteiskunnassa yhteisöllisyys on luonteeltaan lisääntyvässä määrin ”kevyttä”: kulutustyylien, harrastusten ja satunnaisen tapahtumien pohjalta muodostuvaa ”parveilua” (Maffesoli), joka ei sido yksilöä kokonaisvaltaisesti vaan on valinnaista ja vaihdeltavaa. Kevyt yhteisöllisyys ei ole keino joidenkin arvokkaiden päämäärien saavuttamiseksi, vaan arvo sinänsä, elämyksien ja mielihyvän kokemisen kenttä. Muun muassa Michel Maffesoli puhuu arkielämän estetisöitymisestä: pyritään ”aivan yksinkertaisesti nauttimaan tämän maailman rikkauksista,

vaalimaan sitä mitä Michel Foucault kutsui ’itsestä huolehtimiseksi’ ja ’nautintojen käytöksi’, kohtaamaan toinen heimojen rajoiteissa puitteissa ja jakamaan hänen kanssaan joitakin yhteisiä mielenliikutuksia ja tunteita” (Maffesoli 1995, 62–63).

On kiistanalaista, kuvaavatko itsevastuullisen yksilöllisyyden ja kevyen yhteisöllisyyden käsitteet kattavasti yhteiskunnallista todellisuutta; esimerkiksi koulutus, tulotaso ja asema työorganisaatiossa näyttävät edelleen rajaavan olennaisesti yksilön mahdollisuuksien kenttää ja kyseenalaistavan ajatusta vapaasti vaihtoehtojen runsaudesta valitsevasta subjektista (vrt. Campbell 1996). Vapaa-ajan kulutuksen ja nautintojen jäsentämiseen käsitteet kuitenkin soveltuvat hyvin. Kulutuksen ja nautintojen maailma, esimerkiksi alkoholin käyttö, on itsevastuullisen yksilöllisyyden ja kevyen yhteisöllisyyden ominta aluetta: siellä kansalainen voi toteuttaa itseään, parveilla, tehdä yksilöllisiä valintoja, ottaa ja kantaa vastuun valinnoistaan.

On hyvin ymmärrettävää, jos tässä maailmassa risteilevä yksilö arvostelee yleisiä alkoholipoliittisia rajoituksia. Suvereeni päätösvalta omaa nautintoa koskevissa kysymyksissä on olennainen osa nykykuluttajan identiteettiä, ja yritykset säädellä kulutusta valtiovallan toimenpitein ”tulkitaan helposti tämän suvereenisuuden väheksymiseksi ja tuomittavaksi holhoukseksi” (Sulkunen & Simpura 1997, 43–44). Kulutuksesta mahdollisesti seuraaviin haittoihin ja ongelmiin suhtaudutaan *riskeinä*; esimerkiksi alkoholihaittoja ei koeta yleisiksi vaaroiksi, joilta valtion olisi kansalaisiaan suojeltava (vrt. esim. ympäristökatastrofit), vaan yksilökohtaisiksi kulutusriskeiksi, joiden mahdollisuuden kansalaiset hyväksyvät alkoholin käytön valitessaan (vrt. Simpura 1995, 389–390).

TUPAKOINNIN RAJOITTAMINEN

Tupakoinnin terveyshaittoja koskevan tiedon kasautuminen on luonut 1950-luvun alusta

lähtien pohjaa rajoittavalle tupakkapolitiikalle. Eduskunnassa ensimmäiset aloitteet tupakoinnin vastustamiseksi tehtiin vuonna 1958; vuonna 1961 eduskunta toivoi, että hallitus ryhtyisi toimenpiteisiin, joilla rajoitettaisiin tupakan mainontaa ja kiellettäisiin tupakan myyminen lapsille. Suomen tupakkapolitiikan päämäärät olivat kuitenkin tässä vaiheessa ensisijaisesti valtiontaloudellisia – ”kulutuksen kasvu kartutti sekä valtion että tupakkatehtaitten kassaa” (Haatanen & Suonoja 1992, 578) –, eikä mielipideilmasto vielä vaitunut linjan muuttamista. Esimerkiksi Helsingin Sanomat (pääkirjoitus 2.6.1961) arvosteli eduskunnassa esitettyjä toimenpiteitä liian jyrkiksi eikä pitänyt tupakoinnin ja keuhkosyövän välistä yhteyttä sitovasti osoitettuna.

1960-luvulla alkoi hahmottua terveystieteellinen ohjelma, joka vaati tupakoinnin terveydellisten haittojen vähentämistä (vrt. alkoholilain tavoite vähentää alkoholihaittoja); 70-luvun puolivälissä ohjelma konkretisoitui lakina ”toimenpiteistä tupakoinnin vähentämiseksi” (tuli voimaan 1.3.1977). Tupakoinnin voimakkaalla vähentämisellä väestön terveydentilaa uskottiin voitavan kohentaa enemmän kuin millään muulla yksittäisellä ehkäisevän terveydenhuollon toimenpiteellä (Haatanen & Suonoja 1992, 578–582). Lain hyväksymisprosessin aikana käydyssä lehdistökeskustelussa mielipiteet olivat ristiriitaisia (ks. Liste 1978), mutta sittemmin lehtien ja kansalaisten kannanotot rajoitusten suhteen ovat muuttuneet selvästi myönteisiksi ja terveystietoisiksi (ks. Turunen 1983; Lassila 1990; Paavola & al. 1991; Nuorten suojelu..., 1993; Piispa 1994).

Viime vuosien merkittävin tupakkapolitiinen toimenpide on ollut uuden tupakkalain säätäminen. Kansanterveyslaitoksen keväällä 1995 tekemässä kyselyssä lähes 90 prosenttia vastaajista ilmoitti hyväksyvänsä täysin tai pääpiirteissään lain edellyttämän tupakoinnin rajoittamisen työpaikoilla ja kolme neljäsosaa kertoi kannattavansa lain määräystä kieltää tupakan myynti alle 18-vuotiaille (Suomalaisen aikuisväestön..., 1995). Lehti-

kirjoituksissa suhtautuminen oli ristiriitaisempaa: lain tulkintaan ja toimeenpanoon liittyneet epäselvyydet ja erimielisyydet virittivät paljon kriittisiä argumentteja. Kuitenkin pääkirjoituksista reilusti yli puolet suhtautui uudistukseen myönteisesti ja vain vajaat 10 prosenttia kielteisesti (ks. Piispa 1995, 11–12, 58–62; Piispa 1996).

Tupakkapoliittista mielipideilmastoa ei siis voida luonnehtia liberaaliksi, päinvastoin se on varsin rajoitusmyönteinen. Edellä kuitenkin väitin, että liberalismi on luonnollinen asenne alkoholipolitiikasta puhuttaessa ja että alkoholin käyttö ja tupakointi ovat elämäntavallisesti ja poliittisesti lähisukuisia ilmiöitä, vapauden valtakuntaan ja yksityiselämään kuuluvia nautintoja. Eikö silloin myös tupakkapoliittisen mielipideilmaston tulisi olla liberaali? Argumentaatiossani näyttää siis olevan ristiriita, joka kaipaa purkamista tai selittämistä.

Aloitin selitysten etsimisen täsmentämällä väitettäni alkoholin käytön ja tupakoinnin aseman samankaltaisuudesta elämäntavan kokonaisuudessa. Eri toiminta-alueita erottavassa ja vertailevassa (esim. työ/vapaa-aika, julkisuus/yksityisyys, pakot/vapaus) makrotason tarkastelussa samalle alueelle (vapaa-aika, yksityisyys, vapaus) kuuluviksi mielletävät tavat osoittautuvat yksityiskohtaisemmassa, arkielämän ja poliittisen sääntelyn konkreettiseen suomalaiseseen todellisuuteen paneutuvassa tarkastelussa asemaltaan aika erilaisiksi.

Alkoholin käytöllä on sille erityisesti tarkoitettu paikka, ravintolat; niiden ulkopuolella juominen rajautuu melko selvästi vain joihinkin tiloihin ja tilanteisiin (esim. vierailut ja saunaillat, ks. Simpura 1983 ja 1985). Esimerkiksi työpäivän yhteyteen tai katujukkisuuteen alkoholin käyttö ei normaalisti kuulu, eikä se ole juuri lainkaan levinnyt sellaiseenkaan luonteeseen yhteyteen kuin sunnuntaiaterioille. Tupakoinnin laita on toisin. Sen suhdetta päivittäiseen elämäntavallisuuteen voidaan kuvata käsitteillä *integroituneisuus ja läpitukenavuus*: yksinkertaisena ja lyhytaikaisena tekona tupakointi voi helposti ja luonte-

vasti kiinnittyä hyvin moniin eri tilanteisiin ja toimintoihin (elämän ”läpituokoituminen”), sellaisiinkin joissa alkoholin käyttö on sopimatonta, esimerkiksi työntekoon ja bussipyssäkillä odotteluun.

Vastaava ero vallitsee myös alkoholin ja tupakan saatavuudessa. Jokainen 18 vuotta täyttänyt voi laillisesti ostaa kaikkia tupakkalajeja elintarvikeliikkeistä ja kioskeista. Alkoholia tarvitseva saa niistä vain keskiolutta, siideriä ja samanvahvuisia viinejä, muut alkoholijuomat hänen on ostettava erikoisliikkeestä eli Alkosta. Toisin sanoen tupakkaa myydään varsin vapaasti, mutta alkoholin myyminen on olennaiselta osaltaan valtion monopoli. Joissakin muissa Euroopan maissa tilanne on päinvastainen: alkoholin myynti on vapaata, mutta tupakkaa saa vain erityisistä tupakkakaupoista.

Vuoden 1995 maaliskuun alusta voimaan tullut uusi tupakkalaki ei merkitse muutoksia tupakan saatavuuteen aikuisväestön osalta. Esimerkiksi työpaikkatupakointia ja virastotiloja koskevilla sääöksillä pyritään heikentämään tupakoinnin läpituokvevuutta ja rajamaan julkista tupakointia tiloihin ja tilanteisiin, joissa tupakoimattomat eivät joudu vasten tahtoaan kärsimään savusta. Rajoitusten eetos on *suojelu*: yksilöä suojellaan muiden ihmisten toiminnan aiheuttamilta seurauksilta (pakkotupakoinnilta), mutta *hänelle* jätetään vapaus ja oikeus polttaa silloin, kun siitä ei ole haittaa muiden yksilöiden vapauksille ja oikeuksille.

Pelkistetysti sanottuna tupakkalaki suuntautuu siis itsekästä, muista piittaamatonta, läpituokvevaa tupakointia vastaan, ei liberaalia myyntijärjestelmää vastaan. Näin ollen ei ole mikään ihme, että rajoituksia kannatetaan; kukapa ei kannattaisi piittaamattoman, muille ihmisille haittoja ja kiusaa aiheuttavan käyttäytymisen rajoittamista millä tahansa elämänalueella. Toisin ehkä olisi, jos täällä säädettäisiin tupakan myynti valtion yksinoikeudeksi. Silloin kansa, uusi kaupunkilainen keskiluokka etunenässä, varmaan alkaisi syyttää valtion monopolia siitä, että se tuo tu-

pakkaan kielletyn hedelmän makeutta ja jarruttaa suomalaisen tupakkakulttuurin kehitystä, sekä vaatisi ainakin (pikku)sikareita ja kevytsavukkeita myytäväksi elintarvikeliikkeissä.

Tupakoinnin rajoittaminen joihinkin tiloihin ja tilanteisiin merkitsee sitä, että tupakoinnin asema arkielämässä alkaa entistä enemmän muistuttaa alkoholin käytön asemaa (vrt. Virtanen 1995, 168). Pyrkimykset alkoholipoliittisen järjestelmän liberalisointiin puolestaan merkitsevät toteutuessaan sitä, että alkoholin saatavuus ja tarjonta alkavat muistuttaa tupakan saatavuutta. Alkoholinkäyttötilanteiden skaala voi tämän seurauksena laajeta, mutta se ei ole liberalisointivaatimusten tarkoitus. Kyse ei ole alkoholin käytön liberalisoinnista; pikemminkin esimerkiksi viime vuosina käyty keskustelu julkisesta juopottelusta viittaa siihen, että mielipideilmasto voi olla samaan aikaan rajoitusmyönteinen tavanomaisten käyttötilanteiden rajat ylittävän juomisen suhteen ja liberaali alkoholin saatavuuden suhteen (ks. Mäkelä 1995, 379–380).

Viime vuosien tupakkapoliittiset ja alkoholipoliittiset trendit ovat siis johtamassa tupakan ja alkoholin aseman *yhdenmukaistumiseen* sekä arkielämässä että poliittisessa sääntelyssä. Kannattaessaan sekä tupakointirajoitusten tiukentamista että alkoholipoliittikan liberalisointia mielipideilmasto ei suinkaan ole ristiriitainen, vaan tukee ratkaisuja, jotka saattavat samaan vapauden valtakuntaan kuuluvat nautinnot yhdenmukaiseen asemaan myös käytännön elämässä.

TUPAKOINNIN MENETETTY MAINE

Perustuuko tupakkapoliittisten rajoituskananottojen ja alkoholipoliittisten rajoituskananottojen erilaisuus siis vain siihen, että niissä otetaan kantaa eri asioihin? Tupakointi on arkielämässä läpituokvevampi tapa kuin alkoholin käyttö, ja julkisessa keskustelussa tuetaan sen rajoittamista; alkoholi puolestaan on poliittisesti säännellympi tuote kuin tu-

pakka, ja julkisessa keskustelussa tuetaan sen saatavuuden helpottamista. Minusta tämä selitys ei ole riittävä. Kannanottojen erilaisuus perustuu myös siihen, että tupakoinnin kulttuurinen asema on Suomessa nykyisin heikompi kuin alkoholin käytön asema. Alkoholin käyttö on (yli)arvostettu osa modernia kuluttajaidentiteettiä ja kaupunkilaista vapaa-ajan viettoa, mutta tupakointi on leimautunut rahvaanomaiseksi ympäristöhaitaksi ja riippuvuutta aiheuttavaksi ja tappavaksi tavaksi.

Kun vertaa lehdistössä esiintyviä alkoholi-ongelma- ja tupakkaongelmajäsennyksiä (ks. esim. Piispa 1981b ja 1994), ne osoittautuvat monessa suhteessa samanlaisiksi; esimerkiksi Klaus Mäkelän (1976) erottelemat näkökulmat alkoholin käyttöön pätevät pitkälti myös tupakointia koskevassa keskustelussa. Sekä alkoholin käytön että tupakoinnin argumentoidaan aiheuttavan riippuvuutta ja monenlaisia terveydellisiä haittoja (kansanterveydellinen näkökulma), taloudellisia menetyksiä ja kustannuksia työelämässä ja terveydenhuollossa (tuottavuusnäkökulma) ja yleisen viihtyisyyden heikkenemistä julkisilla paikoilla (järjestys- ja turvallisuusnäkökulma).

Sekä alkoholikeskustelussa että tupakka-keskustelussa on myös erittäin voimakas ja yleinen nuoriso-ongelma-näkökulma. Nuorison alkoholin käytöstä ja tupakoinnista kannettava huoli voi ilmentää yleisempää huolestuneisuutta maailmanmenosta ja tapojen hölytymisestä (ks. Piispa 1981a, 65–67), mutta se on myös itsenäinen, moraalisesti vahvasti lausunut ongelmajäsennys, jota käytetään silloinkin, kun aikuisten alkoholin käyttöön tai tupakointiin suhtaudutaan liberaalisti. Tätä nuorisonäkökulman jatkuvuutta olen selittänyt sillä, että nuoret mielletään yhteiskunnallisten voimien ja lähiympäristön vaikutteiden syyttömiksi uhreiksi ja keskenkasvuiksi kekeilijoiksi, joihin siksi on suhtauduttava alkoholipolitiikassa ja tupakkapolitiikassa eri tavalla (= suojelevasti) kuin täysivaltaisiin aikuisiin (ks. Piispa 1995, 24–25; vrt. suhtautuminen eläinrääkkäykseen!).

Vaikka ongelmajäsennykset ovatkin samankaltaisia, tupakoinnin kulttuurinen asema on heikompi kuin alkoholin käytön, koska

1. vallitsee laaja yksimielisyys siitä, että tavanomainenkin, keskimääräinen tupakointi on – toisin kuin tavanomainen, kohtuullinen alkoholin käyttö – ongelmallinen tapa,

2. tupakointiin liitetään ongelmaulottuvuus, jota alkoholin käyttöön ei liitetä: pakko-tupakointi,

3. tupakointi on leimautunut työväenluokkaiseksi tavaksi, osaksi elämäntyylisiä raskas työ–raskas ruoka–raskaat huvitukset.

ONGELMALLINEN TAPA

Alkoholin käytöstä puhuttaessa voidaan erottaa täysraittius, kohtuullinen juomatapa ja ongelmakäyttö; terveyshaittojen ja alkoholi-riippuvuuden ilmaantuminen edellyttää pitkäaikaista ja/tai rankkaa juomista, ja kohtuukäyttäjä uskoo välttyvänsä yleensä muiltakin haitoilta ja ongelmilta. Kohtuutupakointia ei sen sijaan lääketieteellisen käsityksen mukaan ole olemassa: nikotiini aiheuttaa nopeasti tupakkariippuvuuden, joka on rinnastettu jopa heroiinin ja kokaiinin aiheuttamaan riippuvuuteen. Nikotiinikoukkuun jääneellä tupakoijalla riski sairastua ja kuolla ennenaikaisesti on selvästi suurempi kuin tupakkoimattomalla henkilöllä. Hieman kärjistäen voidaan siis sanoa, että säännöllisesti alkoholia käyttävistä vain pieni osa on ongelmakäyttäjiä ja alkoholisteja, mutta säännöllisesti tupakoivista kaikki ovat ongelmakäyttäjiä ja nikotinisteja.

Tupakointia koskeva ongelmätietoisuus on todettu lukuisissa lehdistökirjoittelua ja kansalaismielipidettä analysoineissa tutkimuksissa (ks. Piispa 1995, 8–12). 1990-luvun alkuvuosilta keräämässäni sanomalehtiaineistossa tupakointia yksiselitteisesti ongelmana pitäneiden ja sen vähenemistä toivoneiden kirjoitusten osuus oli yli 80 prosenttia, pääkirjoituksista 90 prosenttia; tupakointia avoimen myönteisesti tarkastelevia kirjoituksia

aineistossa ei ollut lainkaan. Tupakkalain uudistamista arvioineessa lehdistökeskustelussa vuoden 1995 alussa uusiin rajoituksiin kriittisesti suhtautuneissa kirjoituksissakin pidettiin tupakointia ongelmana ja sen vähentämissäpyrkimyksiä tarpeellisina. Kansanterveyslaitoksen vuosittain toteuttamissa kyselyissä keskimäärin n. 80 prosenttia päivittäin tupakoivista on viime vuosina sanonut olevansa huolissaan tupakoinnin aiheuttamasta vahingosta omalle terveydelle ja 75–80 prosenttia on arvioinut tupakoivansa liian paljon. On myös annettavissa esimerkkejä siitä, että monet tupakoijat ikään kuin häpeävät tapansa ja tuntevat siitä syyllisyyttä (ks. Piispa 1995, 13, 46). Tupakointitilanteita kartoittaneessa haastattelututkimuksessani eräs mies totesi: ”Se on hirveen rajoittavaa tämmönen polttaminen... Tavallaan tuntee ittens orjaks, että on riippuvainen jostain, enkä mä haluu olla riippuvainen mistään, en tupakanpoltosta enkä mistään muustakaan... Nykyisin se niin kuin hävettääkin tämmönen riippuvaisuus... Häpee sitä, että polttaa, tuntis olevansa ehkä vahvempi jos ei polttais.”

Myös alkoholin käyttöön liittyvistä ongelmista ollaan tietoisia niin julkisessa keskustelussa kuin kansalaismielipiteessäkin; haittatilastointi ja -tutkimus sekä arjen kokemukset ja havainnot ovat pitäneet siitä huolen (ks. esim. Piispa 1981a, 57–125). Suomalaisten käsityksiä sosiaalisista ongelmista selvittänyt tutkimus (Järvinen 1995) viittaa siihen, että alkoholin käyttöä pidetään yleisempänä, vakavampana ja kiireellisemmin toimenpiteitä vaativana ongelmana kuin tupakointia. Mutta toisaalta mielipideilmastossa korostetaan, että alkoholin käyttö voi olla ja enimmäkseen myös on hallittua ja haitatonta. Lehdistön liberaalin alkoholipoliittisen argumentaation ydinajatus vaatii, että ongelmattomalle, luontevalle juomataivalle on annettava tilaa ja mahdollisuus raivaamalla pois sitä rajoittava holhous. Väestöstä noin puolet on kyselyjen mukaan sitä mieltä, että alkoholi on vain pienen kansanosan ongelma (Österberg 1992, 262). Vielä selvemmin tämä ajattelutapa tulee

esiin ns. vaikuttajahenkilöiden haastatteluisa: suomalaisten suuri enemmistö luokitellaan alkoholin normaalikäyttäjiksi tai kohtuukäyttäjiksi, joilla on kyky itse hillitä ja hallita omaa juomistaan (Törrönen 1995, 317; lehdistön vastaavasta argumentaatiosta ks. Piispa 1991, 10–11).

PAKKOTUPAKOINTI

Mielestäni merkittävin tupakoinnin kulttuurista asemaa ja arvostusta suhteessa alkoholin käyttöön heikentävä ongelmauuttavuus on pakkotupakointiongelma eli yksilön altistuminen toisten tuottamalle tupakansavulle ja siitä aiheutuville haitoille. Alkoholin vaikutuksen alainen voi aiheuttaa vakaviakin haittoja sivullisille (esim. pahoinpitely), mutta noiden seurausten yhteys itse alkoholin käyttöön ei ole niin välitön ja kiistaton kuin tupakoinnin sivuvaikutusten yhteys itse tupakointiin. Tupakoinnin kohdalla haittoja sivullisille aiheuttaa jo itse tupakointi, mutta alkoholin käytön kohdalla haittojen aiheutuminen sivullisille edellyttää muutakin toimintaa kuin juomista. Tutkimusten mukaan tupakoitaessa syntyvä savu yleisesti ärsyttää ja kiusaa samassa tilassa olevia tupakoimattomia, aiheuttaa Suomessa 50–60 keuhkosityöpätapausta vuodessa ja kohottaa tupakoimattoman henkilön sydäninfarktirisä.

Pakkotupakointiongelma on yleisimpiä lehdistökirjoittelussa esiintyviä ongelmajäsenyksiä (ks. Piispa 1995, luku 3), ja erityisen paljon se oli esillä tupakkalain tiukentamisesta keskusteltaessa (ks. Piispa 1996). Kansanterveyslaitoksen 90-luvun kyselyissä pakkotupakoinnista huolissaan olevien osuus kaikista vastaajista on ollut 75–80 prosenttia. Juuri tämä ongelmatietoisuus on luonut kannatuspohjaa tupakointia rajoittaville toimille. Jos tupakoinnista olisi haittaa vain tupakoijalle itselleen, rajoituksia voitaisiin vastustaa holhouksena (”mitä se muille kuuluu, mitä minä itselleni teen”), mutta nyt kun tupakointi koetaan haitalliseksi myös tupakoimattomi-

en sivullisten terveydelle, yksilönvapaus-argumentti ei enää toimi ja julkisen vallan pyrkimykset rajoittaa ja vähentää tupakointia tulevat hyväksytyiksi (vrt. Sulkunen 1995, 415 ja 1997, 268–269). Kuten edellä totesin, rajoituksia voidaan perustella suojelun ajatuksella: tupakoinnin vapauden rajoittaminen suojelee yksilöä muiden ihmisten tupakoinnin aiheuttamilta seurauksilta (vrt. suhtautuminen nuorten tupakointiin ja alkoholin käyttöön).

TAVAN "RAHVAANOMAISTUMINEN"

Yleiset kulttuuriset taustaedellytykset tupakointia koskevan ongelmatietoisuuden leviämiseksi ja tupakoinnin aseman ja arvostuksen heikkenemiselle luo tavan "rahvaanomaistuminen". Savukkeiden polttaminen – kuten muidenkin tupakkalajien käyttö aikaisemmin – omaksuttiin 1800-luvulla aluksi yhteiskunnan eliitin keskuudessa, mutta tällä vuosikaudalla se on länsimaissa vähitellen leimautunut vähemmän kouluja käyneiden työmiesten ja -naisten tavaksi. Suomessa lyhyemmän (0–11 vuoden) koulutuksen saaneista miehistä tupakoi päivittäin vuosina 1978–1992 keskimäärin 40 prosenttia, pidemmän (vähintään 12 vuoden) koulutuksen saaneista miehistä hieman alle 30 prosenttia. Myös viime vuosina ero on säilynyt selvänä, kun sekä vähemmän että enemmän koulutettujen miesten päivittäinen tupakointi on harvinaistunut. Naisten keskuudessa koulutusryhmien väliset erot olivat Suomessa pienet 80-luvun puoliväliin saakka, mutta sen jälkeen ne ovat kehittyneet miesten välillä vallitsevien erojen kaltaisiksi. Nykyisin päivittäin tupakoiminen on vähän kouluja käyneiden naisten joukossa suunnilleen yhtä yleistä kuin paljon kouluja käyneiden miesten joukossa. (Ks. Rahkonen & al. 1993; Suomalaisen aikuisväestön..., 1995 ja 1996.)

Sosiaaliset erot tupakoinnissa saavat lisää merkitystä siitä, että ne ovat osa yleisempää elintavoissa ja terveyskäyttäytymisessä eri sosiaaliryhmien välillä vallitsevaa eroa. Riskipitoinen tupakointi näyttää kuuluvan tyvä-

enluokkaiseen tyylikokonaisuuteen, johon sisältyvät myös mm. epäterveelliset ruokailutottumukset ja vähäinen liikunnanharrastus; rankat elintavat näyttävät vieläpä usein kasautuvan juuri tupakoinnin ympärille. Sen sijaan alkoholin käytöllä sinänsä ei ole tällaista sosiaalisesti latautunutta ja erottelevaa merkitystä – päinvastoin: ylemmät toimihenkilöt juovat hieman enemmän kuin vähän kouluja käyneet työntekijät. Alkoholin käyttöön liittyvät ongelmat (esim. kuolemat, joissa alkoholilla on merkitystä) kyllä ovat työntekijöiden keskuudessa tavallisempia kuin toimihenkilöiden keskuudessa, mutta tämä ongelmaisuus ei leimaa koko alkoholikulttuuria kyseenalaiseksi. (Ks. Prättälä & al. 1993; Karisto & al. 1992, 135–136; Karisto 1991.)

Kun tupakointi trendinomaisesti on yhdistynyt (yhdistyy) nimenomaan "rahvaan" tapakulttuuriin, urbaanin koulutetun keskiluokan (esim. journalistit!) on helpompi kannattaa sen käytön rajoittamista. Se aletaan kokea kulttuurisesti vieraaksi "hyväksi viholliseksi", johon voidaan suunnata jyrkkiäkin vastatoimia, esim. tupakoinnin rajoittaminen työpaikoilla ja virastoissa, ilman että keskiluokan oma tapakulttuuri joutuu uhanalaiseksi (vrt. suhtautuminen huumeiden käyttöön). Kyse on viime kädessä samasta mielipidemaston piirteestä kuin valistussuosituksen kohdalla: "sivistynyt" keskiluokka määrittelee, mikä on hyvää tapakulttuuria ja mitä sen juurruttamiseksi on tehtävä.

VALISTUS, HOLHOUS, SUOJELU

Edellä lainasin Helsingin Sanomien (1.3. 1995) kirjoitusta, jossa Ilkka Malmberg kuvasi tupakoinnin läpitukenvevuutta suomalaisessa yhteiskunnassa vain muutama vuosikymmen sitten. Malmberg päätti kirjoituksensa arvioon, että nyt tupakointia suvaitaan yhä vähemmän, mutta alkoholia puolestaan yhä laajemmin, "tupakka ja viina ikään kuin vaihtavat paikkaa kansakunnan yliminässä". Tätä paremmin alkoholipoliittisessa ja tupakkapo-

liittisessä mielipideilmastossa tapahtuneita muutoksia ei voi tiivistää! 50-luvun raittiushenkinen puheavaruus, jonka vallitessa alkoholin hankkiminen ja nauttiminen oli vaikeaa ja moraalisesti latautunutta, on vaihtunut kulluttaja-ilmapiiiriksi, jossa alkoholin käyttö on korostunut osa modernia, kaupunkilaista vapaa-ajan viettoa. Tupakointi sen sijaan on leimautunut riippuvuutta aiheuttavaksi ja elämää lyhentäväksi tavaksi ja menettänyt erityisesti pakkotupakointiongelman vuoksi asemansa itsestään selvänä kansalaisoikeutena. Alkoholin käyttö edustaa Suomessa modernitutta, tupakointi vanhanaikaisuutta.

Olen edellä erottanut kolme suurta alkoholipoliittiseen ja tupakkapoliittiseen mielipideilmastoon kuuluvaa argumentaatiostruktuuria: valistuspuheen, holhouspuheen ja suojelupuheen. Valistuspuhe on näistä yleisin sekä alkoholikeskustelussa että tupakkakeskustelussa; se heijastaa klassisia liberalistisia käsityksiä yksilön oikeudesta ja vapaudesta päättää itse, mikä hänelle on hyväksi, ja se on osa suomalaista kansansivistysperinnettä. Valistussuosituksiin päädytään usein holhouspuheen kautta; holhouspuheen voidaan sanoa olevan kritiikin muodossa esitettyä valistuspuhetta: kieltojen ja rajoitusten väitetään loukkaavan modernien kuluttajayksilöiden suvereniteettia ja estävän koko kansan oppimis- ja sivistymisprosessia. Argumentti esiintyy erityisesti alkoholipoliittisessa keskustelussa, mutta se nousee herkästi esiin myös tupakkapoliittisissa kannanotoissa, jos terveyden edistämisen nimissä esitettyjen toimenpiteiden koetaan menevän liian pitkälle (ks. Piispa 1995, 58–62). Selvästi oman argumentaatiostruktuurinsa muodostaa suojelupuhe; se on aktualisoitunut tupakkapoliittisessa keskustelussa, kun tietoisuus tupakan savun haitallisuudesta niin tupakoijalle itselleen kuin tupakoimattomille sivullisillekin on lisääntynyt. Mielipideilmasto hyväksyy julkisen vallan toimenpiteet, joiden tarkoituksena on suojella yksilöä ongelmilta, joiden aiheuttamisesta hän ei itse ole vastuussa. Tämä hyväksyntä ei merkitse luopumista yksilön va-

paudesta ylimmäisenä kannanottoja ohjaavana arvona.

Lopuksi väitän, että valistuspuhe, holhouspuhe ja suojelupuhe eivät ole vain alkoholipoliittiselle ja tupakkapoliittiselle keskustelulle ominaisia kannanottoja. Ne ovat mielipideilmastoon ”varastoituneita” argumentaatiostruktuureita, jotka *ajankohtaistuvat aina, kun on otettava kantaa moraalipoliittisiin kiistakysymyksiin* eli yksilöiden elintapavalintojen ja julkisen vallan niihin kohdistaman sääntelyn keskinäissuhteeseen. Suojelupuhe näyttää olevan yleistä esimerkiksi rikollisuudesta, huumeiden käytöstä ja rattijuopumuksesta keskusteltaessa: näiden ongelmien suhteen mielipideilmasto korostaa viattomien ja sivullisten kansalaisten suojelemista ja hyväksyy yksilöiden valinnanvapautta rajoittavan kontrollipolitiikan. Valistus- ja holhouspuhetta puolestaan kuullaan paljon esimerkiksi ajonopeuksista ja ravintotottumuksista keskusteltaessa: väitetään, että julkinen valta holhouksellaan (esim. liian alhaisilla nopeusrajoituksilla) vain pahentaa ongelmia ja kehoitetaan luottamaan valistuneen kansalaisen kykyyn itse säädellä käyttäytymistään.

Esimerkeistä yleistäen väitän hypoteesinomaisesti, että mielipideilmasto pitää valistusta ensisijaisena ongelmanratkaisustrategiana aina, kun on kyse keskiluokan omaan kulttuuriin ja yksilön suvereniteetin piiriin kuuluvista valinnoista ja tottumuksista (esim. alkoholin käyttö). Pidemmälle menevän suojelevan politiikan mielipideilmasto hyväksyy parhaiten silloin, kun kohteena on kulttuurisesti vieras tai laitton toiminta (esim. huumeiden käyttö, lisääntyvässä määrin myös tupakointi). Valistus on koettu ainakin toistaiseksi riittämättömäksi keinoksi myös sellaisten suurten hyvinvointiongelmiin kuin köyhyyden ja sairauden ehkäisemisessä ja lievittämisessä. Valistuspuhe voi kuitenkin tulevaisuudessa hyvinkin lisääntyä ja levitä hyvinvointipolitiikan ja suojelupuheen perinteisille alueille, jos ja kun reformimarginaalit pysyvät kapeina ja itsevastuullisen yksilöllisyyden ajatus jatkaa voittokulkuaan.

KIRJALLISUUS

- Ahlström, Salme & Österberg, Esa: Väestön suhtautuminen alkoholipoliittisiin rajoituksiin 1990-luvulla. *Alkoholipoliitikka* 62 (1997): 1, 3–12
- Alasautari, Pertti: Toinen tasavalta. Tampere: Vastapaino, 1996
- Beck, Ulrich: Poliitikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa: Beck, U. & Ciddens, A. & Lash, S.: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Tampere: Vastapaino, 1995
- Campbell, Colin: Detraditionalization, Character and the Limits to Agency. In: Heelas, P. & Lash, S. & Morris, P. (eds.): Detraditionalization. Oxford: Blackwell, 1996
- Edwards, Griffith & al.: Alkoholipoliitikka ja yhteinen hyvä. Helsinki: Oy Edita Ab, 1996
- Eräsaari, Risto: Hyvinvointivaltion muodonmuutos. Teoksessa: Eräsaari, R. & Rahkonen, K. (toim.): Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta. Tampere: Gaudeamus, 1995
- Giddens, Anthony: Elämää jälkitraditionaalissa yhteiskunnassa. Teoksessa: Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Tampere: Vastapaino, 1995
- Haatanen, Pekka & Suonoja, Kyösti: Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon: sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta. Helsinki: VAPK-kustannus, 1992
- Hemánus, Pertti & Partanen, Juha & Virtanen, Matti: Virittävyyden ongelma. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja C 9/1987
- Holmila, Marja: Alkoholipoliittisen ajattelun pulmakohdita. Vaikuttajien mielipiteitä alkoholipoliitikasta. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 148/1981.
- Hurri, Merja: Kulttuuriosasto. Symboliset taistelut, sukupolvikonflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80. *Acta Universitatis Tamperensis*, ser A vol. 389. Vammala 1993
- Häyry, Heta & Häyry, Matti & Karjalainen, Sakari: Paternalismi ja suomalainen tupakkapolitiikka. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 24 (1987): 5–6, 304–310
- Järvinen, Saija: Työttömyys kansalaisten mielestä selvästi tärkein ongelmamme. *Tietoaika* 12/1995, 8–10
- Karisto, Antti: Tylsät hampaat vai sitkeä liha? Terveyskasvatuksen perillemenon esteistä. Teoksessa: Tylsät hampaat vai sitkeä liha? Terveellisten elintapojen edistäminen riskialteimmassa väestöryhmissä. Sosiaali- ja terveyshallitus, Raportteja 3/1991
- Karisto, Antti: Kevytmielisyysaika. *Tiede & Edistys* 19 (1994): 3, 226–238
- Karisto, Antti & Prättälä, Ritva & Berg, Mari-Anna: Hyvät, pahat ja rumat? Epäterveellisten elintapojen kasautumisesta. Teoksessa: Karisto, A. & Lahelma, E. & Rahkonen, O. (toim.): Terveys-sosiologia. Juva: WSOY, 1992
- Lassila, Satu: Väärennettyjä helmiä aidoille siille? Tutkielma tupakkakirjoittelusta sanomalehdissä. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 1990
- Liste, Alli: Teollisuuden näkemykset hyvin esillä lehdistön tupakkakirjoittelussa. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 15 (1978): 1, 42–50
- Maffesoli, Michel: Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Tampere: Gaudeamus, 1995
- Metso, Leena & Simpura, Jussi: EU-Suomen juomatavat laman pohjan jälkeen. Juomatapojen muutoksia ja muuttumattomuuksia 1990-luvun Suomessa. *Alkoholipoliitikka* 62 (1997): 2, 89–100
- Mäkelä, Klaus: Alkoholipoliittisen mielipidemaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 1970-luvulla. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 98/1976
- Mäkelä, Klaus: Yhteiskunnallinen väkijuomakysymys eilen ja tänään. *Alkoholipoliitikka* 60 (1995): 6, 376–383
- Nuorten suojele tupakkatuotteilta. Seurantareportti 1977–1993. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1993:5
- Nupponen, Ritva & Aarva, Pauliina & Laitakari, Jukka & Miilunpalo, Seppo & Paronen, Olavi & Urponen, Helka: Terveyskasvatuksen taustakäsitteet ja vaikuttavuuden tutkiminen. Teoksessa: Urponen, H. & Aarva, P. & Nupponen, R. (toim.): Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1991. Sosiaali- ja terveyshallitus, Tutkimuksia 2/1991
- Paavola, Meri & Tikkanen, Jorma & Heloma, Antero & Koskela, Kaj: Seurantatutkimus suomalaisten suhtautumisesta tupakointiin. *Suomen Lääkärilehti* 46 (1991): 8, 721–724
- Partanen, Juha & Parviainen, Irja: Valistus ja elämäntapojen muutos. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 16 (1979): 4, 197–207
- Peltonen, Matti: Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalihistoriasta. Helsinki: Hanki ja jää, 1988
- Pietilä, Minna: Mahdoton ristiretki. Toimittajien alkoholipoliittiset mielipiteet ja ammattirooli haastattelupuheessa. *Tiedotustutkimus* 19 (1996): 3, 54–63
- Piispa, Matti: Raittiuskasvatuksesta alkoholivälistykseen. Suomen sanomalehdistön alkoholikirjoittelun linjat vuosina 1951–1978. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 146/1981. 1981a
- Piispa, Matti: Suomen sanomalehdistön alkoholikirjoittelun linjat 1951–1978. *Alkoholipoliitikka* 46 (1981): 4, 174–183. 1981b
- Piispa, Matti: Alkoholiliberalismin suuri linja.

Tutkimus lehdistön alkoholipoliittisista kannanotoista. Tampere: UKK-instituutti, 1991

Piispa, Matti: Tupakointi julkisen keskustelun kohteena. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 31 (1994): 2, 196–202

Piispa, Matti: Tupakan kulttuuriset merkitykset ja niihin vaikuttaminen. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja, Sarja A 87/1995

Piispa, Matti: Uusi tupakkalaki lehdistön puntarissa. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 33 (1996): 3, 219–231

Prättälä, Ritva & Berg, Mari-Anna & Puska, Pekka: Työntekijä- ja toimihenkilömiesten elintavat 1978–1990. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 30 (1993): 2, 122–133

Rahkonen, Ossi & Berg, Mari-Anna & Puska, Pekka: Koulutusryhmien väliset erot tupakoinnissa 1978–1992. Suomen Lääkärilehti 48 (1993): 25, 2345–2348

Simpura, Jussi: Drinking Contexts and Social Meanings of Drinking. A Study with Finnish Drinking Occasions. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Vol. 33. Jyväskylä 1983

Simpura, Jussi: Drinking: An Ignored Leisure Activity. Journal of Leisure Research 17 (1985): 3, 200–211

Simpura, Jussi: Viinapää ja nykyaika. Alkoholipolitiikka 54 (1989): 3, 100–111

Simpura, Jussi: Alkoholitutkimus erityisongelman tutkimuksena ja linssinä yhteiskuntaan. Alkoholipolitiikka 60 (1995): 6, 384–392

Sulkunen, Pekka: The Conservative Mind. Why does the New Middle Class Hate Alcohol Control?

Addiction Research I (1994): 4, 295–308

Sulkunen, Pekka: Alkoholipolitiikka kulutusyhteiskunnassa. Alkoholipolitiikka 60 (1995): 6, 410–415

Sulkunen, Pekka: Logics of Prevention: Mundane Speech and Expert Discourse on Alcohol Policy. In: Sulkunen, P. & Holmwood, J. & Radner, H. & Schulze, G. (eds.): Constructing the New Consumer Society. London: MacMillan Press, 1997

Sulkunen, Pekka & Simpura, Jussi: Alkoholipolitiikka, valtio ja paikallisyhteisö. Teoksessa: Holmila, M. (toim.): Yhteisö ja interventio. Alkoholihaittojen paikallinen ennaltaehkäisy. Stakes, Tutkimuksia 73/1997

Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytymisen: kevät 1995. Kansanterveyslaitoksen julkaisu B 14/1995

Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytymisen: kevät 1996. Kansanterveyslaitoksen julkaisu B 12/1996

Turunen, Kirsti: Tupakkakirjoittelu sanomalehdissä. Tarkastelua tupakointia vähentävien tiedotusohjelmien näkökulmasta. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 1983

Törrönen, Jukka: Liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen puhutavan vastavedossa. Alkoholipolitiikka 60 (1995): 5, 308–322

Virtanen, Matti: Om konsten att förena hedonism och askes. Nordisk Alkoholtdskrift 12 (1995): 3, 167–168

Österberg, Esa: Väestön suhtautuminen viinien myyntiin elintarvikeliikkeissä. Alkoholipolitiikka 57 (1992): 4, 252–263.

ENGLISH SUMMARY

Matti Piispa: Public discourse on alcohol policy and tobacco policy in Finland (Alkoholi ja tupakka suomalaisessa mielipidemastossa)

The article looks at public opinion in Finland on alcohol use and smoking and at people's views on strategies of intervention. The views and positions represented in the public debate, i.e. public opinion determines in large part what is possible and what is desirable in social policy.

The most common discourse in public debate on alcohol policy and tobacco policy underscores the importance of popular education. It is believed that significant and sustainable progress can only be achieved by providing information on the adverse effects of alcohol in terms of health risks and related social and cultural factors.

The popular education discourse is often linked up with criticisms of policies based on prohibition

and restrictions. A restrictive policy tends to be seen as patronizing, as a form of health terror that in effect encourages adverse behaviours and in this way exacerbates the problems of drinking and smoking.

This line of argumentation occurs where restrictions on the sale of alcohol are concerned. Restrictive policies on smoking, by contrast, are widely accepted: in this case restrictions are seen as providing protection against environmental tobacco smoke or passive smoking.

Public discourses on alcohol policy and tobacco policy reflect an elitist tradition of popular education which shows concern for the health habits of the "common folk", but they also reflect the values of modern society and the modern individual. It is felt that prohibitions and restrictions violate the consumer's freedom of choice and self-determination and hamper the progress of civilization. Popular education, by contrast, is thought to give indi-

viduals the freedom they need and deserve to make their own choices, to decide for themselves.

These views are prominent in public discourses on alcohol policy because alcohol use is currently very much a symbol of freedom and modernity in Finland. Smoking, on the other hand, is regarded as old-fashioned and vulgar, it has lost its status as a symbol of freedom and self-control. This has meant a more favourable cultural climate for a re-

strictive tobacco policy.

Public discourses on popular education, patronage and protection are not confined to the two domains discussed here, i.e. alcohol policy and tobacco policy. They have a crucial role in shaping public opinion, particularly in situations where people want to make clear their views on the legitimacy of interventions by the authorities in people's way of life and living habits.

KEY WORDS:

Alcohol policy, tobacco policy, public opinion, public discourse, restrictions, Finland